

Громадянська освіта задля розвитку місцевого самоврядування: німецько-український контекст

Громадянська освіта задля розвитку місцевого самоврядування: німецько-український контекст

Методичний посібник

Полтава - ТОВ "АСМІ"

УДК 37.016+352.071:(430+477) (083.9)
Г 87

Громадянська освіта задля розвитку місцевого самоврядування: німецько-український контекст : метод. посіб. / [автори-укладачі: В.В. Зелюк, М.М. Єщенко, О.А. Пересипкін, О. Ренш-Ветцель (O.Rensch-Wetzel), Т.А. Устименко]. – Полтава : АСМІ, 2019. – 54 с.

ISBN

У методичному посібнику представлено матеріали, напрацьовані в рамках виконання проекту «Мости партнерства задля розвитку громад», зреалізованого у 2018 році за підтримки програми Міністерства закордонних справ Німеччини «Сприяння співробітництву громадянського суспільства країн Східного партнерства та Росії – 2018» («Ausbau der Zusammenarbeit mit der Zivilgesellschaft in den Ländern der Östlichen Partnerschaft und Russland – 2018»)

Методичний посібник адресований фахівцям із громадянської, політичної освіти, викладачам, педагогам, представникам місцевого самоврядування, керівникам та тренерам громадських організацій громадським активістам територіальних громад.

УДК 37.016+352.071:(430+477) (083.9)

Auswärtiges Amt

Книга з'явилася завдяки підтримці
Федерального Міністерства закордонних справ Німеччини

(BMZ) ISBN

© Зелюк В.В., 2019 р.
© Єщенко М.М., 2019 р.
© Пересипкін О.А., 2019 р.
© Ренш-Ветцель О., 2019 р.
© Устименко Т.А., 2019 р.
© ТОВ "АСМІ", 2019 р.

ЗМІСТ

Вступне слово	4
Передмова	5
Що таке політична / громадянська освіта (німецько-український контекст)	8
Практичні прийоми громадянської / політичної освіти	34
Післямова	52
Лінки за темою посібника	54

Децентралізація – це не тільки модна тема для політиків та управлінців, **децентралізація** – це нові можливості для розвитку поселень і територій, це ініціатива людей, що перетворює наше буденне життя і творить комфортне та безпечне середовище для проживання людини.

Розвиток територіальних громад в умовах децентралізації потребує від сільських голів, місцевих депутатів і активістів, вчителів та підприємців, молодих і не дуже постійно шукати нові можливості, продукувати нові ідеї розвитку та втілювати їх у життя. А це не можливо без постійної самоосвіти, примноження нових знань, отримання нових навичок та вмінь.

В умовах постійного дефіциту часу, в умовах необхідності поєднувати навчання та працю, саме нові навчальні технології, які передбачають активну співпрацю учасників, залучення кращих експертів та консультантів дають змогу швидко отримати нові знання і перетворити їх в уміння.

Німецько-український проект «Мости партнерства задля розвитку громад», підтриманий Міністерством закордонних справ Німеччини, який реалізовано на Полтавщині і який об'єднав науковців, освітян, керівників ОТГ та громадських активістів задля вирішення питань громадянської освіти дорослих вносить свій значний вклад у розвиток можливостей територіальних громад для зростання.

Це ще одне підтвердження, тези, що **Полтавщина** – край зі славетною історією і глибокими культурними традиціями є одним з лідерів серед українських регіонів, що відзначається досягненнями в соціальному й економічному розвитку, демонструючи приклад успішного втілення реформ в освіті, медицині, місцевому самоврядуванні.

У Полтавській області вже створено понад сорок об'єднаних територіальних громад, і цей процес триває. Успішно впроваджується міжмуниципальна співпраця, започатковано новітні освітні програми зміцнення професійних компетентностей керівників новостворених громад. Важливими є всі зусилля, спрямовані на розвиток інструментів і форматів підвищення залученості громадян до обговорення суспільно значущих рішень у громаді й участі у їх реалізації.

Децентралізація – це право на розвиток і право на помилку. Аби помилок було менше, а ефективність управління була високою «навчання впродовж життя» має сприйматись, як загальна норма. Нові технології такого навчання, які передбачають партнерство учасників, показують свою ефективність в різних країнах Європи і в Україні.

Упевнений, що реалізація проекту «Мости партнерства задля розвитку громад» зміцнила спроможність його учасників до налагодження продуктивного діалогу в громадах, і цей досвід буде використовуватись у територіальних громадах задля їх розвитку та процвітання.

ПЕРЕДМОВА

Рівень політичного й економічного поглиблення відносин між Україною та ЄС значною мірою залежить від успішності реалізації заявлених у нашій державі реформ. Децентралізація й делегування повноважень територіальним громадам із питань їх соціального, економічного та культурного розвитку засвідчують нову тенденцію політичного життя України. **Децентралізація є важливою реформою українського уряду.** Вона передбачає, формування територіальних громад шляхом добровільного об'єднання їх суб'єктів; передача широких компетенцій та фінансових ресурсів від загальнонаціональних, обласних, районних органів державного управління місцевим органам самоврядування; автономне прийняття новими територіальними об'єднаннями політичних рішень щодо питань їх соціально-економічного розвитку. Без активної свідомої участі громадян, жителів цих нових об'єднань, реформу з децентралізації реалізувати годі.

Характер трансформаційних процесів в Україні свідчить, що громадянська участь і для місцевої влади, і для жителів не завжди є очевидним і необхідним компонентом демократизації суспільства. Саме тому основна увага розробників партнерського **німецько-українського проекту «Мости партнерства задля розвитку громад»**, зреалізованого у 2018 році за підтримки програми Міністерства закордонних справ Німеччини «Сприяння співробітництву громадянського суспільства країн Східного партнерства та Росії - 2018» («*Ausbau der Zusammenarbeit mit der Zivilgesellschaft in der Ländern der Östlichen Partnerschaft und Russland – 2018*»), була приділена питанню громадянської, політичної освіти членів об'єднаних територіальних громад в Україні. Оскільки Німеччина має значний теоретичний і практичний досвід розвитку політичної освіти різних категорій населення, то українські учасники проекту мали змогу вивчати німецькі підходи, водночас застосовуючи їх на практиці.

У цьому методичному посібнику представлено матеріали, напрацьовані українськими учасниками проекту – освітянами та представниками двох територіальних громад Полтавської області – у результаті відвідань ними в листопаді 2018 року Німеччини і вивчення досвіду низки установ: **Федерального агентства з політичної освіти / Die Bundeszentrale für politische Bildung (BpB); Земельного центру по-**

літичного виховання Північний Рейн-Вестфалія /Die Landeszentrale für politische Bildung Nordrhein-Westfalen; управління у справах молоді міста Дортмунда /Jugendamt Dortmund та Респект-бюро / Respekt-Büro – самостійної організації в системі відділу сприяння розвитку дітей та юнацтва управління у справах молоді м. Дортмунда та інших організацій землі Північний Рейн-Вестфалія. Такі методи й засоби політичної освіти німецьких громадян, як семінари, конференції, панельні дискусії, «майстерня майбутнього», форум-діалоги тощо апробовані учасниками проекту на українському ґрунті в діяльності Пирятинської та Піщанської об'єднаних територіальних громад Полтавської області, Полтавського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти ім. М. В. Остроградського, ГО «Полтавське агентство розвитку територій».

Методичний посібник представляє компаративний огляд підходів до політичної, громадянської освіти в Німеччині й Україні, порівнюючи, однак не оцінюючи ці підходи. Останнє було для авторів досить важливим, оскільки на сучасному етапі і в Україні, і в Німеччині політична, громадянська освіта переоцінюється і переосмислюється. На переконання Федерального президента / Bundespräsident Франка-Вальтера Штайнмайера / Frank-Walter Steinmeier, «політично відповідальні люди по всій країні в наш час перебувають у процесі переосмислення як своїх відносин із громадянами, так і власних програм, особливо бачення того, як відновити довіру до і для представницької демократії». У 2018 році українським Урядом затверджено Концепцію розвитку громадянської освіти в Україні. Документ визначає ціннісні орієнтири впровадження громадянської освіти, завдання та підходи до її викладання, надає характеристику системи громадянської освіти тощо. Згідно з Концепцією, громадянська освіта має охоплювати всі види освіти (формальну, неформальну, інформальну), а також усі складники й рівні освіти і всі ві-

кові групи громадян, зокрема дорослих. Однією зі стратегічних цілей розвитку громадянської освіти в Україні є посилення здатності громадян брати участь у суспільному житті й використовувати можливості впливу на процеси прийняття рішень на всеукраїнському та місцевому рівнях.

Автори посібника усвідомлюють важливість опанування в Україні європейського досвіду політичної, громадянської освіти, аби на його основі розбудувати вітчизняну систему такої освіти. Авторський колектив висловлює глибоку вдячність партнерам проекту за допомогу у його успішній реалізації та сприяння підготовці і виданню цього методичного посібника: Федеральному агентству з політичної освіти / Die Bundeszentrale für politische Bildung (BpB), Бонн; відомству у справах молоді міста Дортмунда /Jugendamt Dortmund; Валентині Гребенюк (Kultur-, Sport- und Freizeitverein «Vita» e.V., Dortmund, Німеччина); Мартіну Зайлеру /Martin Seiler, Bundesdeutsche Arbeitskreis für Umweltbewußtes Management Consult GmbH (B.A.U.M. Consult GmbH); Манфреду Раушену / Manfred Rauschen, Vorsitzender der Gesellschafterversammlung der B.A.U.M. Consult GmbH, Hamm, Öko-Zentrum NRW; Гельмуту Курту / Kurth Helmut, експерту, Німеччина; перекладачеві Василю Андрійку, м. Київ.

ЩО ТАКЕ ПОЛІТИЧНА / ГРОМАДЯНСЬКА ОСВІТА

На сучасному етапі важливо брати під увагу не так різноманітність форм або сфер політичної освіти, як її основний зміст, сутність демократії.

... Політично відповідальні люди по всій країні в наш час перебувають у процесі переосмислення як своїх відносин із громадянами, так і власних програм, особливо бачення того, як відновити довіру до і для представницької демократії.

Федеральний президент Франк-Вальтер Штайнмайєр,
2. 02. 2019, м. Крефельд, Північний Рейн-Вестфалія

У Федеративній Республіці Німеччина політична освіта є важливою сферою діяльності. При цьому загальнообов'язкового, прийнятого всіма визначення поняття «політична освіта» в Німеччині не існує. Політична освіта дорослих завдяки розмаїттю організацій, акторів, інституцій та установ, що її представляють, є реальним віддзеркаленням репрезентативної демократії.

Відомо, що люди не народжуються демократами. Тому для забезпечення розвитку суспільства як вільного і відкритого важливо пробудити в людях і зміцнити розуміння ними безальтернативності демократії як суспільного ладу, розтлумачити їм демократичні норми й правила, а також механізми ухвалення рішень у державі, домогтися активної участі громадян у дотриманні й захисті своїх прав та усвідомлення ними необхідності заперечення екстремізму, тоталітаризму й різних форм дискримінації.

На сайті Міністерства внутрішніх справ Німеччини зазначено, що політична освіта є необхідним компонентом вільного й відкритого суспільства, оскільки зміцнює оборонну (непримириму) демократію/*wehrhafte und streitbare Demokratie*. Непримирима/*streitbare Demokratie* – термін, сформульований Федеральним конституційним судом. Рішучість її прихильників не бути нейтральними відносно ворогів вільного демократичного базового суспільного порядку передбачає здатність останнього захищати себе.

Оборонна (непримирима) / *streitbare Demokratie* включає всі норми Конституції та заходи держави, які мають активно відстоювати засади демократії. Досвід переходу Веймарської республіки в нацистську диктатуру застерігає проти знищення демократії політичними силами антисистемної опозиції на основі застосування останніми низки політичних свобод.¹

Наприклад, партіям заборонено використовувати демократичні правила для скасування власне демократії.

ЩО ТАКЕ ГРОМАДЯНСЬКА / ПОЛІТИЧНА ОСВІТА?

Українському суспільству необхідне покоління активних, відповідальних громадян із високим почуттям власної гідності, стійкою громадянською позицією, готовністю до виконання громадянських обов'язків.

Концепція розвитку громадянської освіти в Україні¹

Упровадження реформ в Україні, зокрема реформування освіти та місцевого самоврядування й територіальної організації влади, виявило нагальну потребу суспільства у формуванні активних і відповідальних громадян із високим почуттям власної гідності, стійкою громадянською позицією, готовністю до виконання громадянських обов'язків. Дієвим кроком щодо реалізації цієї потреби є впровадження громадянської освіти, що має охоплювати всі види, складники й рівні освіти та всі вікові групи громадян нашої держави.

Громадянська освіта спрямована на розвиток та соціалізацію особистості, формування її національної самосвідомості, громадянської позиції, загальної культури, світоглядних орієнтирів, критичного мислення, творчих здібностей, дослідницьких та аналітичних навичок, професійних якостей.

«Ми розуміємо, що країну може змінювати саме активна громадянська позиція, і формувати її в дітей — важливе завдання оновленої школи».

Лілія Гриневич, Міністр освіти і науки України

Громадянська освіта – це навчання людей того, як бути громадянином демократичного суспільства і жити за умов сучасної держави, дотримуючись її законів, але водночас не дозволяти владі порушувати права громадян і домагатися від неї здійснення їхніх правомірних потреб.

¹ Джерело: <https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/pro-shvalennya-koncepciji-rozvitku-gromadyan-skoyi-osviti-v-ukrayini>

Політична освіта в Німеччині має такі цілі:

- надання громадянам знань і компетенцій для формування власних суджень і прийняття власних рішень щодо суспільного розвитку;
- забезпечення для громадян змоги аналізувати ту чи іншу ситуацію, визначати відповідальність власну і за суспільство та, узявши на себе відповідальність, творчо впливати на процеси змін.

Політична освіта в Німеччині є партійно незалежною, неупередженою, але не нейтральною. Її основою є цінності демократичного Основного Закону.

Політична освіта, на думку німецьких фахівців, має починатися там, де виникає загроза згуртованості суспільства в умовах ліберальної демократії. Водночас, політична освіта має сприяти й розвитку здатності людей до толерантності, конструктивної критики, вирішення конфліктів та розбудови плюралістичного суспільства.

Основною рамкою функціонування політичної освіти в Німеччині є «Бойтельсбахський консенсус» / (beutelsbacher konsens. – Авт.) (1976), сутність якого пояснюється так: «Політична освіта повинна керуватися трьома основними принципами: заборонаю на індоктринацію (маніпулювання), вимогою уваги до протиріч і принципом адресної орієнтації на цільові групи здобувачів політичної освіти.²

Метою громадянської освіти є формування й розвиток громадянських компетентностей особистості, спрямованих на утвердження й захист державності і демократії, здатності відстоювати свої права, відповідально ставитися до громадянських обов'язків, брати відповідальність за життя особисте, громади й суспільства.

Громадянські компетентності – це всі форми поведінки людини, потрібні їй для ефективної й конструктивної участі в громадському житті; її здатність діяти відповідально і повною мірою брати участь у соціальному житті.

Головними завданнями громадянської освіти є:

- **розвиток правової освіти громадян** – формування в них знань і вмінь реалізовувати власні конституційні права й обов'язки;
- **сприяння громадянській активності громадян**, посилення їх здатності брати участь у суспільному житті, використовуючи можливості впливу на процеси прийняття рішень на національному, регіональному та локальному рівнях (реалізація права на участь).

Правові основи громадянської освіти в Україні закладено в таких нормативно-правових документах:

- Конституції України;
- Законі України «Про освіту» (2017);

Реалізація «Бейтельсбахського консенсусу» у сучасній системі політичної (громадянської) освіти в Німеччині означає дотримання низки вимог у шкільній освіті.

- **Заборона на переконування.** Не дозволяється жодними засобами переконувати учня з метою формування в нього тих чи інших бажаних думок, перешкоджаючи йому в такий спосіб у "набутті незалежного судження". Саме заборона на переконування встановлює межу між політичною освітою та маніпулюванням, індоктринацією. Остання несумісна з роллю педагога в демократичному суспільстві і метою формування учня як соціально зрілої особистості.

- **Те, що є спірним у науці та політиці, також має бути спірним у класі.** Ця вимога тісно пов'язана з попередньою, оскільки в ситуації, коли різні точки зору «ховаються під сукно», варіанти придушуються, альтернативи залишаються не з'ясованими, шлях до індоктринації відкрито.

Цей принцип пояснює, чому особиста позиція вчителя, його науково-теоретична підготовка та політична думка стають відносно нецікавими в шкільній освіті.

- **Учень повинен вміти аналізувати політичну ситуацію та власні інтереси і, виходячи з них, шукати шляхи й засоби впливу на неї.** Така мета передбачає зосередження шкільної освіти на операційних можливостях залучення до суспільної діяльності і логічно витікає з двох вищезазначених принципів.³

- Державна (федеральна) політична освіта, яка є партійно незалежною і фінансується коштом бюджету, тобто платниками податків.
- Земельні незалежні відомства політичної освіти, що фінансуються із регіональних бюджетів.

- Концепції реалізації державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти «Нова українська школа» на період до 2029 року;
- Концепції розвитку громадянської освіти в Україні (2018);
- Національній стратегії сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2016—2020 роки (2016);
- Національній стратегії у сфері прав людини (2015);
- Указі Президента України «Про пріоритетні заходи щодо сприяння зміцненню національної єдності та консолідації українського суспільства, підтримки ініціатив громадськості у цій сфері» (2016);
- Рамковій програмі оновлених ключових компетентностей для навчання протягом життя Європейського парламенту і Ради Європейського Союзу (2018) та інших нормативно-правових актах.

Посилаючись на зазначені нормативно-правові документи, можемо стверджувати, що поняття громадянської освіти включене у правові рамки освітньої політики в Україні.

Водночас варто зазначити, що в країнах Західної Європи здебільшого використовується поняття «**civic education**», яке етимологічно відповідає поняттю «**громадянська освіта**». Однак у деяких країнах (Австрія, Німеччина) вживається поняття «**політична освіта**» («**politische Bildung**»).

- Незалежні освітні центри, які засновані громадськими організаціями чи профспілками і працюють за підтримки бюджетних коштів.

Питання політичної (громадянської) освіти включено в шкільні програми. Шкільні плани й програми федеральних земель відрізняються: в планах одних земель можуть бути представлені окремі навчальні предмети з політичної освіти, у планах інших – зміст політичної освіти інтегровано в різні навчальні дисципліни. Відповідно зміст політичної освіти, кількість годин на вивчення тих чи інших її курсів у кожній землі відрізняються.

Варто зауважити, що держава, фінансуючи політичну освіту громадян, не має жодного впливу на її зміст. Політична освіта у ФРН не є партійною, базуючись на надпартійних і надідеологічних засадах. При формуванні її змісту обов'язковими є принципи свободи й демократії.

Системність у розвитку державної політики у сфері громадянської освіти у Німеччині, на наш погляд, забезпечують такі підходи:

- наступність у формуванні громадянської компетентності населення на всіх ступенях навчання;
- організація й діяльність різноманітних курсів політичної (громадянської) освіти;
- залучення молоді до дослідження й обговорення сутності суспільних проблем;
- пріоритетність підготовки і перепідготовки вчителів із питань громадянської освіти;
- партнерство школи й громадянського суспільства.

3 матеріалів Федерального агентства політичної освіти, Бонн 2018

Науковці зазначають, що вітчизняні наука і педагогічна практика й до нині неоднозначно інтерпретують поняття **«політична освіта»** і **«громадянська освіта»**. По-різному визначають їх і в країнах усталеної демократії.

Німецько-український круглий стіл з питань політичної освіти в ПОІППО ім. Остроградського, 2018р.

Політична освіта – це практика систематичного поширення і засвоєння громадянами знань про їхні права, свободи та механізми їх здійснення, про шляхи розв’язання проблем суспільного життя, політичну систему й інститути публічного урядування, процедури їх функціонування і способи впливу на них, що має наслідком компетентну участь громадян у суспільному житті.

Власне поняття «політика», незважаючи на суспільні стереотипи, не містить негативного сенсу, радше, навпаки, є відображенням алгоритму громадської участі у вирішенні актуальних питань.

Політика (від грец. Πολιτική) – це діяльність самоуправління у полісі (місто, держава); «мистецтво управління» державою і суспільством. Термін «політика» набув поширення під впливом однойменного трактату Аристотеля, де міститься узагальнення проблем розвитку давньогрецьких держав, правлінь і урядів.

В англійській мові є **два терміни на позначення політики**: перший – **«politics»** – **боротьба за владу**. Цей термін означає політичну боротьбу, що її ведуть партії на виборах, делегування їм владних

кожній Федеральній землі). Місія **Федерального Агентства політичної освіти / Die Bundeszentrale für politische Bildung (BpB)**, що є підрозділом Федерального Міністерства внутрішніх справ, – це сприяння розумінню громадянами політичної проблематики, консолідації демократичної свідомості та посиленню їх готовності брати участь у політичній роботі.

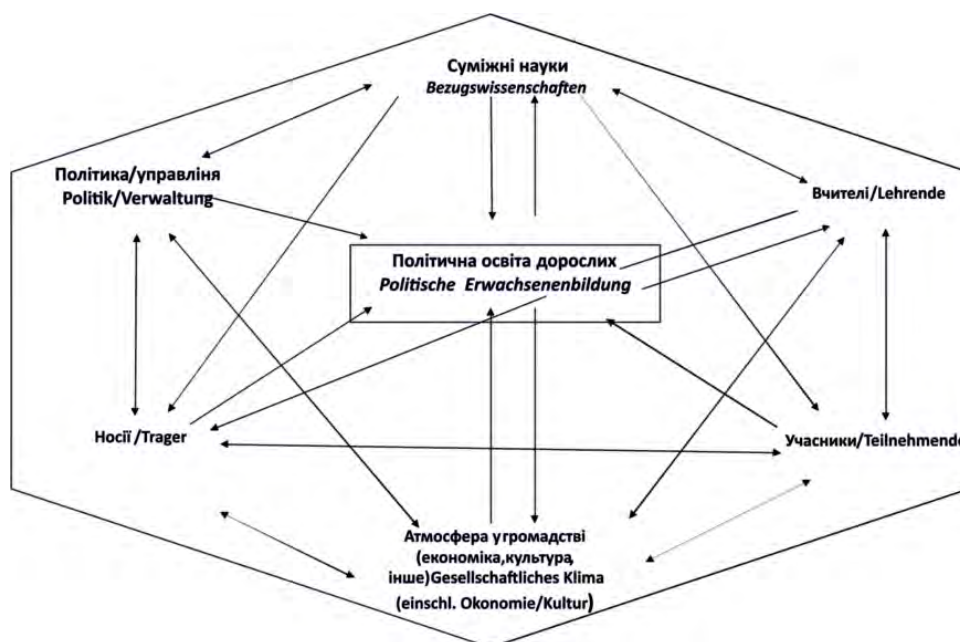
Національний центр політичного виховання Північний Рейн-Вестфалія / Die Landeszentrale für politische Bildung Nordrhein-Westfalen є просвітницьким закладом. Його завдання полягає у сприянні демократії та політичній участі громадян. "Жива демократія" – це головне гасло установи.

Демократія – динамічний і комунікативний процес. Сучасні й історичні дискурси в Земельному Агенстві політичної освіти пов'язані з публікаціями, подіями та онлайн-комунікаціями. Останні є безпартійними й дискурсивними.

ПОЛЯ ДІЯЛЬНОСТІ СИСТЕМИ ПОЛІТИЧНОЇ ОСВІТИ

Інформатизація та глобалізація змінюють суспільство: з'являються нові можливості для громадянської участі при вирішенні суспільних проблем та нові лідери думок. Те, що раніше було беззаперечним, у наш час ставиться під сумнів.

У цьому багаторівневому процесі обговорення підтримка культури демократії є одним з основних завдань Федерального Агентства з питань громадянської освіти, адже демократичний набір цінностей автоматично не передається від покоління до покоління. А тому нагальною є потреба в постійних дебатах для збереження живої демократичної культури та громадянської активності населення.⁴

Силове поле політичної освіти дорослих (vgl.Reichling 1999:146)

⁴ Джерело: <https://www.politische-bildung.nrw.de/wir-partner/wir-ueber-uns/>

повноважень виборцями. Суб'єктами цієї політики є переважно держава та політичні партії або окремі кандидати. Другий – «**policy**» – **правила, згідно з якими облаштовується життєдіяльність людей у певній сфері (економічна, культурна, екологічна політика тощо)**. У цьому сенсі політична участь – це вплив людей щодо зміни цих правил, скажімо, на рівні міста чи села. І політиком є кожен, хто здатен ці правила змінювати: не лише депутат або чиновник, а й громадська організація чи окремих діяч або просто активний громадянин. І якщо розглядати саме це трактування політики, то все наше життя є політичним, адже ми живемо за правилами / політиками, встановленими кимось.

Людина постійно перебуває в зоні політики, адже користується грошима (монетарна політика), вчиться (освітня політика), дихає забрудненим або чистим повітрям (наслідок екологічної політики), має змогу чи ні користуватися субсидіями (соціальна політика тощо).

В Пирятинській ОТГ Полтавської обл., разом з німецькими експертами обговорюють шляхи активізації громадської участі

Отже, уявлення громадян щодо можливості перебування «поза політикою» – дещо наївне. Насправді можна лише бути пасивною її частиною (сприймаючи все як належне) або активними політичними акторами (діячами), тобто намагатися вплинути на зміну правил на більш справедливих, вимагати прозорості при ухваленні рішень.

Специфічною рисою України як держави є те, що вона має тривалу історію радянських часів, яка вмонтована в культуру, традиції, світогляд певної частини старшого покоління і далі транслюється новому. Політична освіта за соціалістичної доби виконувала функцію інтенсивного насадження ідеології, переконань, формування особливої наднаціональної ідентичності. Вона заперечувала плюралізм, навіть у сфері доз-

Експерт у галузі теорії і практики політичної освіти **Клаус-Петер Гуфер / Klaus-Peter Hufer** виокремлює три великі сфери, або поля діяльності, у галузі політичної освіти: політична дидактика, політична освіта молоді, політична освіта дорослих.

Адресатом політичної дидактики є загальноосвітні школи. Її сутність полягає в науковому супроводі та підтримці викладання предмета, котрий має різну назву в тих чи інших федеральних землях: «соціологія», «суспільствознавство», «суспільні науки», «політична освіта», «гуманітарні науки», «політика/економіка», «політика й економіка»).

Політична освіта молоді відбувається поза межами школи в доволі неоднорідному середовищі й адресована юнакам та дорослим молодим людям як складова частина позашкільної освіти молоді, що здійснюється закладами позашкільної освіти.

Політична освіта дорослих, своєю чергою, є суттєвим компонентом їх загальної освіти. Вона пропонується і розробляється великою кількістю інституцій і спрямована на людей, які завершили своє шкільне навчання.

Історична реконструкція в одній із громад Німеччин

Важливою є низка дефініцій, що корелюються з термінологією ухваленого Європейською Комісією «Меморандуму освіти впродовж життя» (2000):

- «Формальне навчання відбувається в закладах освіти і професійної підготовки й завершується отриманням посвідчень, атестатів чи дипломів та кваліфікації.
- Неформальне навчання розгортається за межами основних систем загальної та професійної освіти й не закінчується отриманням формаль-

вілля, моди, мистецтва, творчого самовираження. Тому **«нова політична освіта»** для дорослих (назву вживаємо за аналогією до НУШ – нової української школи – в освіті дітей) буде змушена боротися з втомою, недовірою, упередженнями і неготовністю громадян до сприйняття багатозначності і підзвітності влади, відстоювання необхідності дотримання в суспільстві правових норм тощо.

«Павутина» громадських відносин – це теж політична освіта

ПОЛЯ ДІЯЛЬНОСТІ СИСТЕМИ ПОЛІТИЧНОЇ ОСВІТИ

Система громадянської освіти, відповідно до Концепції розвитку громадянської освіти в Україні, охоплює всі складники, рівні і ступені освіти, стандарти освіти, заклади освіти та інші суб'єкти освітньої діяльності, учасників освітнього процесу, органи управління у сфері освіти, а також нормативно-правові акти, що регулюють відносини між ними.

Органи державної влади та місцевого самоврядування, інститути громадянського суспільства та заклади освіти різних форм власності забезпечують реалізацію громадянської освіти шляхом формальної, неформальної та інформальної освіти.

Упровадження громадянської освіти в Україні здійснюється у співпраці з установами культури (народні доми, бібліотеки, будинки культури, музеї, концертні зали, школи мистецтв тощо), соціального захисту (центри соціальних служб для дітей, сім'ї і молоді, відділи у справах дітей та інші заклади, що працюють із незахищеними верствами населення), установами молоді, спорту, туризму тощо.

ного посвідчення. Навчання в такому форматі може відбуватися на робочому місці і в рамках діяльності організацій чи угруповань громадянського суспільства (зокрема, молодіжних організацій, профспілок та політичних партій). Організації й служби, що створюються з метою доповнення формальних систем, можуть теж виконувати функцію центру неформального навчання».⁵

Представники Полтавської області,
Україна вивчають досвід діяльності Федерального агенства політичної освіти, Бонн 2018

На думку Клауса-Петера Гуфера, існує чимала різниця між викладанням політики в школах та політичною освітою в установах освіти для дорослих. У першому випадку учні обов'язково беруть участь у постійному навчанні, у другому – дорослі в статусі добровільних слухачів збираються лише на короткотривалі заходи. На противагу молодим школярам, у дорослих за плечима багаторічна біографія й довгі роки досвіду соціалізації з тим чи іншим політичним підґрунтям. Окрім того, наповнення шкільних класів із точки зору віку й рівня знань дітей та юнацтва є доволі однорідним, тоді як у групи учасників курсів чи семінарів з освіти дорослих входять слухачі різних віку, професій та різного рівня освіти.

На відміну від школи, заходи із політичної освіти дорослих не мають визначених, встановлених на інституційному рівні навчальних програм, і, що найважливіше, – оцінювання знань або оцінок. І, нарешті, програми, що пропонуються в рамках освіти для дорослих, орієнтовані на ринковий попит, тобто завжди адресовані певній аудиторії.⁶

У німецькій освіті принцип інклюзії (доступності) вважається одним із найважливіших.

⁵ Hufer, Klaus-Peter. Politische Erwachsenenbildung. Plädoyer für eine vernachlässigte Disziplin. Bonn, 2016.

⁶ Hufer, Klaus-Peter. Politische Erwachsenenbildung. Plädoyer für eine vernachlässigte Disziplin. Bonn, 2016

Зважаючи на пріоритетність громадянської освіти для державних установ та міжнародних донорів, варто наголосити на її провайдерах – організаціях / інституціях, що декларують громадянську освіту як напрям діяльності, мають власні програми з громадянської освіти, поширюють міжнародні практики її впровадження тощо. На сучасному етапі завдяки процесу децентралізації та збільшенню фінансування від донорів та з місцевих бюджетів ідеться про збільшення кількості таких провайдерів в Україні, особливо на місцевому рівні.

Із прийняттям Закону України «Про освіту» (2017) поняття «громадянська освіта» отримало нормативне визначення. Практичні інструменти, підходи та процеси реалізації громадянської освіти в сучасній Україні потребують систематизації.

Громадянська освіта спрямована на досягнення трьох головних цілей:

- Надання особі знань про права, закони, політичну систему, суспільні проблеми й політику їх подолання.
- Формування в особи ставлень до себе та інших громадян, політичної системи і влади, політичного світу, ідеалів, цінностей і принципів демократії.
- Мотивація громадянина до дії і навчання участі у розв'язанні суспільних проблем і захисті власних прав.

Саме остання із цілей становить найбільший інтерес. Цілеспрямована політика у сфері громадянської освіти спроможна заохотити й навчити людей виявляти проблеми громадського життя, знаходити шляхи їх розв'язання, домагатися здійснення необхідних заходів.

Інклюзивна освіта – це процес, у рамках якого поглиблюються ті компетенції працівників системи освіти та усіх залучених до цього процесу осіб, що є необхідними для охоплення всіх категорій осіб, котрі навчаються. Інклюзивну освіту можна вважати ключовою стратегією, якщо йдеться про забезпечення доступності освіти для всіх.

Як освітня політика, так і освітня практика мають керуватися інклюзією як принципом вищого порядку, відштовхуючись від того факту, що освіта належить до засадничих прав людини і є основою більш справедливого суспільства.⁷

Під інклюзією слід розуміти процес, що враховує різноманітні потреби всіх дітей, молоді та дорослих. Це досягається шляхом їх широкої співучасті в процесах освіти, культурних заходах та колективному житті, а також подолання й усунення ізоляції у навчанні. Такий підхід передбачає зміни в тематиці, підходах, структурах та стратегіях освіти.⁸ Коли йдеться про інклюзивну освіту для людей із особливими освітніми потребами, у сфері політичної освіти в Німеччині можна виокремити дві групи:

- **Група людей із фізичними особливостями:** прикуті до ліжка чи інвалідного візка, хронічно хворі та інші, котрі мають особливі фізичні потреби, що стають на заваді участі таких людей в тих чи інших заходах. Для цієї групи людей потрібні просторові умови, що максимально дали б їм змогу подолати такі обмеження. Важливим є і питання, які ж очікування саме щодо політичної освіти мають слухачі з особливими освітніми потребами.

- Якщо мова заходить **про групу людей із розумовими вадами розвитку**, виникає питання, що є центральним із точки зору розуміння суті політичної освіти. Політична освіта в класичному її розумінні – це завжди діяльність, якій притаманні інтелектуальні виклики і яка ставить їх і перед своїми учасниками.

У центрі уваги політичної освіти перебуває демократія як засаднича ідея. У тісному зв'язку із цим перебувають критична оцінка суспільних владних та ієрархічних відносин, що застосовуються у практиці держави; можливості співучасті громадян у суспільних процесах, а також форми і шляхи залагодження конфліктів та відмінних між собою думок чи інтересів. Ключовими категоріями і центральними поняттями політичної освіти є конфлікти, інтереси, влада, консенсус, панування.⁹

⁷ Hufer, Klaus-Peter. Politische Erwachsenenbildung. Plädoyer für eine vernachlässigte Disziplin. Bonn, 2016.

⁸ Комісія ЮНЕСКО. 2010, с. 8 і 9.

⁹ Hufer, Klaus-Peter. Politische Erwachsenenbildung. Plädoyer für eine vernachlässigte Disziplin. Bonn, 2016.

Громадянська освіта не обмежується лише засобами політичного інформування. Процес політичного навчання мають здійснювати заклади освіти, неформальні освітні структури, зокрема громадські (неурядові) організації, політичні партії, різноманітні благодійні фонди / організації, установи культури тощо.

Громадянська освіта кожного громадянина має здійснюватися впродовж декількох вікових етапів:

- дошкільне виховання і початкова освіта, що є початком соціалізації особистості, коли відбувається формування її головних цінностей та настанов людської поведінки;
- шкільна освіта, яка надає людині базові знання про влаштування суспільства, його інститути й керівні органи, про закони і правила, що визначають стосунки людей між собою та владою, перебіг суспільних процесів тощо і формує вміння, необхідні для життя в суспільстві;
- професійна і вища освіта, тобто розширення й поглиблення знань про права людини, осмислення філософських, культурних, юридичних і економічних передумов, формування громадянської позиції та суспільно-політичної орієнтації особистості;
- і, звичайно, освіта дорослих, що покликана сприяти безперервній реадaptaції дорослої людини до змін, що відбуваються в суспільстві та її власному соціальному статусі.

Споживачами громадянської освіти є, зокрема, громадяни різних вікових категорій, котрі потребують політичних знань для участі в житті громад та діяльності неурядових організацій.

Німецькі фахівці О. Ренш-Ветцель, Г. Курт, ректор ПОІППО ім. М.В. Остроградського В. Зелюк та керівник ГО «Полтавське агенство розвитку територій» М. Єщенко під час дискусії про підходи до громадянської/політичної освіти в громадах

Одним із успішних прикладів реалізації політичної освіти слугує діяльність **управління у справах молоді міста Дортмунда**. Завданням установи є допомога молоді, створення сприятливого середовища для життєдіяльності молодих людей і їхніх батьків, а також:

- соціально-педагогічна підтримка і вироблення пропозицій для молоді з невеликими можливостями для розвитку в галузі шкільної, позашкільної та професійної освіти;
- консультування та підтримка батьків і опікунів щодо питань розвитку і виховання дітей та молоді;
- превенція насильства, вживання алкоголю, наркотиків тощо

На зустрічі з представниками управління у справах молоді м. Дортмунда

У структурі цього управління, яка історично склалася після повалення нацистського режиму, є **відділ сприяння розвитку дітей і юнацтва**. Його завдання – це:

- допомога розвитку демократичної самосвідомості молодих громадян; міжкультурна робота;
- гендерний мейнстримінг;
- волонтерська діяльність;
- освіта і співпраця зі школами; захист дітей і молоді, профілактична допомога матерям, психологічний супровід тощо.

Діяльність відділу регламентується планом (індивідуальний для кожної комуні), що розробляється на 5 років у руслі державних і місцевих потреб: відповідає законодавству і державним документам, спирається на моніторингові дослідження з питань політичної (громадянської) освіти молоді, ураховує її потреби та інтереси.

Громадянська освіта – це своєрідний тренінг із громадянськості, школа, де людей навчають жити спільно, громадою, а тому така освіта має сприяти:

- поширенню правила, відповідно до якого будь-яку суспільну проблему належить розв'язувати лише шляхом взаємної згоди й поваги до інтересів усіх зацікавлених осіб, а не шляхом панування інтересів окремих із них;
- формуванню в громадян культури діалогу як сутнісної складової демократичної політичної культури;
- укоріненню в державі цінностей відкритого й справедливого суспільства, поваги до принципів і правил суспільного життя;
- підвищенню політичної відповідальності громадських і державних діячів.

На думку фахівців, політична освіта в Україні має підтримуватися державою, але при цьому залишатися автономною і нейтральною: «Освіта, яка чітко не відмежовується від практики переконування, буде стикатися з підозрами й опором серед потенційних учасників освітніх ініціатив. Досвід самовизначення й автономії, обдумування й аргументація у прийнятті власних рішень є в освітній практиці ключовими елементами успішної освіти для дорослих – особливо тих дорослих, хто мав досвід освіти у тоталітарному минулому... Навчальні процеси, основані на біографії і життєвих історіях, переплітаються з аналізом суспільно-політичних подій, що дає змогу побудувати мости між загальним і конкретним, а також проаналізувати власний досвід у контексті політичного життя».²

DOCCU-Хакатон з громадянської освіти, м. Полтава

² Створюючи мости для демократії: підходи до формування умов плюралістичних процесів прийняття рішень на місцевому рівні : навч. посібник / [за заг. ред. д-ра екон. наук Ю. М. Петрушенка]. – К., 2016. – 128 с.

Респект-бюро – самостійна організація в системі відділу сприяння розвитку дітей та юнацтва управління у справах молоді міста Дортмунда, яка керується принципами добровільної участі громадян у його освітніх та інших пропозиціях і орієнтацією на потреби молодого покоління.

Діяльність Респект-бюро належить до галузі неформальної освіти і спрямована на підлітків від 14-ти років, педагогічних працівників, мультиплікаторів молодіжної роботи.

• **Пріоритетний напрям роботи бюро** – це політична (громадянська) освіта вищеназваних категорій громадян. Базовими підходами до її реалізації є:

• **Трансфер знань** – опанування вказаними особами знань про права і свободи громадянина, способи і механізми їх здійснення та захисту, про влаштування суспільства й інститутів публічного урядування, процедури їх функціонування і способи впливу на них.

Створення умов для формування в особи власного ставлення до суспільних проблем.

• **Заохочення до участі** – набуття громадянином досвіду політичної активності, опанування способів соціальної взаємодії, набуття вмінь захищати власні інтереси, протистояти тиску й маніпуляціям, розмірковувати з приводу власних мотивів, очікувань і можливих дій.

У рамках політичної (громадянської) освіти Респект-бюро розглядає, наприклад, такі теми: «Розвиток і підтримка демократичних цінностей», «Розвиток навичок міжкультурного спілкування на базі усвідомленого сприйняття упереджень і стереотипів»; «Освітня робота у сфері культури пам'яті у зв'язку з подіями та історичною спадщиною Другої світової війни».

Основну мету політичної (громадянської) освіти Респект-бюро відділу сприяння розвитку дітей та юнацтва управління у справах молоді міста Дортмунда вбачає у збереженні демократичних цінностей; емансипації, рівності прав, скасуванні певних обмежень; громадській діяльності як способі життя небайдужої активної людини; формуванні й розвитку особистісних характеристик громадянина (вироблення ним власної точки зору, грамотне поводження з інформацією (скажімо, із ЗМІ), здатність до конструктивної критики, комунікативні здібності, розвиток критичного мислення).

Основними пропозиціями Респект-бюро для громадян щодо впровадження політичної освіти є:

- майстер-класи і тренінги (у кооперації зі школами). Для проведення цих заходів запрошуються студенти закладів вищої освіти; при формуванні тренерських пар обов'язково враховується гендерний аспект;
- розвиток професійної компетентності педагогічних працівників із питань політичної освіти і підвищення їхньої кваліфікації;
- організація самостійних проектів за різними напрямами;
- консультативна підтримка;
- міжнародний молодіжний обмін із проблем формування й розвитку політичної (громадянської) освіти.

Відомо, що держава та чинні бюрократичні інститути схильні до імітації громадянської активності. Багато форм громадянської участі експлуатуються про людське око, «за звичкою», або для каналізації протестної енергії, але не ведуть до реального впливу громадян на політичні процеси. Фундатором аналізу цієї традиції є французький філософ Жан Бодріяр. У книзі «Симулякри і симуляція» учений обстоює тезу про те, що при браку спеціальних зусиль механізми громадської участі та демократичні процедури згоратимуться до формальних, позбавлених смислу «віртуальних» аналогів та продукування готових нескладних моделей взаємодії, що замінюють повноцінний діалог між людьми.³

Ці ризики можуть стосуватися і молодіжної роботи в країнах розвинутої демократії. **Модель Роджера А. Харта «Сходинки участі» (Hart, Roger A.: «Children's Participation: From tokenism to citizenship». UNICEF International Child Development Centre (now Innocenti Research Centre): Florence, 1999)** ілюструє різні ступені залучення молоді до проектів, організацій чи спільнот та описує вісім рівнів участі юних громадян у прийнятті важливих для суспільства рішень, причому тільки дві моделі відповідають демократичним принципам:

«Сходинка 8: Спільне прийняття рішень: проекти або ідеї ініціюються молодими людьми, які запрошують дорослих як партнерів узяти участь у процесі прийняття рішень.

³ Бодріяр, Жан. Симулякри і симуляція / пер. з фр. В. Ховхун. — К. : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2004. — 230 с.

ПРО ДИДАКТИЧНІ ПРИНЦИПИ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ОСВІТИ

На думку Клауса-Петера Гуфера, політична освіта в рамках демократичного суспільства має застосовувати демократичні форми навчання і викладання. Політична освіта не є формою політичного фахового навчання. Мова не про тренінг або відпрацювання навчальних планів, реалізацію мети, визначеної «авторитетами», «згори» або ж у центральній керівній установі чи про виконання певної функції.

Політична освіта є антиподом агітації, індоктринації чи маніпуляції. Ці форми політичного впливу пов'язані з нав'язуванням чужої волі та намаганням змусити іншу людину прийняти точку зору, яка кимось вважається правильною. Натомість невід'ємними принципами політичної освіти є і лишаються громадянська зрілість та право на власну думку.

Також у Німеччині не існує чітко сформульованої «дидактики політичної освіти дорослих». Її і не може бути, бо нечисленні дидактичні принципи такої освіти впливають головню не із фахових наукових вимог, а з орієнтації на навчальні інтереси, потреби та передумови тих чи інших її учасників та їхнього життєвого оточення. Тому стосовно політичної освіти дорослих не варто й говорити про «навчання».

Головні дидактичні ідеї політичної освіти дорослих у Німеччині:

- орієнтація на учасників;
- орієнтація на суб'єкт;
- орієнтація на життєве оточення/повсякденне життя;
- орієнтація на дії.¹⁰

Слово **«орієнтація»** вказує, що мовиться не про непорушні істини, а про пошук відповідей та про відповідні дії із цією метою, до яких слід удатися організаторам, котрі планують і проводять ті чи інші заходи.

Орієнтація на учасників (слухачів)

Орієнтація на учасників (слухачів)

Початковою точкою слугує життєве оточення присутніх на освітніх заходах дорослих слухачів. На цій основі спільними зусиллями викладача курсів та слухачів опрацьовуються ті чи інші теми, матеріал та проблеми.

Для політичної освіти дорослих властивий досить високий ступінь відкритості її змісту і методики потребам слухачів. Та все ж слід уникати враження, що орієнтація на потреби учасників рівнозначна слухняному сприйняттю всіх думок, пояснень чи процесів, що відбуваються в групах присутніх на курсах або семінарах слухачів. Тому варто нагадати про роль «зустрічного керування», про яке часто забувають у перебігу дис-

Сходинка 7: Молодь керує і ініціює: проекти або ідеї ініціюються і перебувають під керівництвом молоді; дорослі можуть запропонувати надати необхідну підтримку, але проект може здійснюватися без їх втручання.

Сходинка 6: Дорослі ініціюють рішення спільно з молоддю: проекти ініціюються дорослими, але молоді люди запрошуються до участі у повноваженнях і зобов'язаннях щодо прийняття рішень як рівноправні партнери.

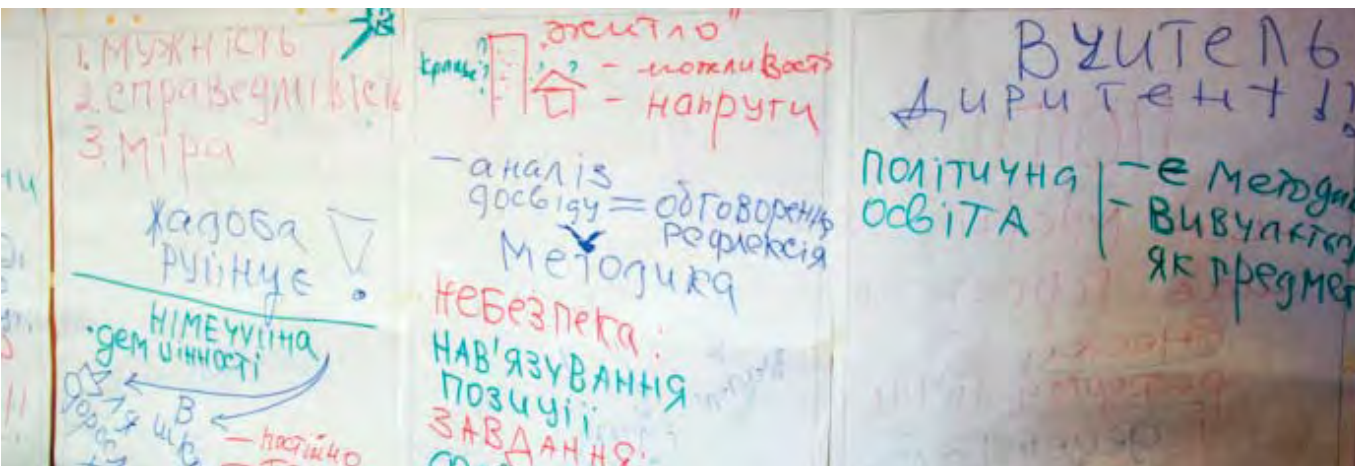
Сходинка 5: Із молоддю консультуються і її інформують: проекти ініціюються та управляються дорослими, але молоді надають консультації і пропозиції і повідомлені про те, як ці пропозиції сприяють остаточним рішенням або результатам.

Сходинка 4: Молоді люди призначені, але їх інформують: проекти ініціюються й управляються дорослими; молодь запрошується до виконання деяких конкретних ролей або завдань у рамках проекту.

Сходинка 3: Про людське око: молоді люди отримують деякі ролі в проектах, але не мають реального впливу на прийняття жодних рішень. Існує помилково створена думка (навмисно чи ненавмисно), що молодь бере участь у прийнятті рішень, коли ж насправді молоді люди не мають вибору щодо того, що і як має робитися.

кусій про освіту дорослих. Ганс Тітгенс називає «зустрічне керування» «функцією вибудовування розмови, відповідної потребам дорослих», наголошуючи, що завдання побудови діалогу полягає в усуненні його одностороннього характеру при розгортанні дискусії. Кориговальна функція стосовно дискусій в освіті дорослих стосується не лише зважування й балансування змісту розмови й думок. Застосування принципу зустрічного керування доцільне під час відкритої дискусії ще й тому, що дає змогу його учасникам досягти балансу між спрощенням та ускладненням, узагальненням та персоналізацією.

Орієнтація на суб'єкт

Орієнтація на суб'єкт означає продовження процесу інтенсивного осмислення орієнтації на учасників. Мова про індивідуальне, автономне, самостійне й суб'єктивне засвоєння навчального матеріалу та того, що відбувається у процесі освіти.

Освіта, орієнтована на суб'єкт, покликана забезпечити посередництво між вимогами навколишнього світу або суспільства (об'єкт) та інтересами індивідуума (суб'єкт). Це потребує від «викладача» відмови від фантазій про всесилля педагога. Порівняння зрілої думки окремої особи з вимогами суспільного життя та пошук спільного знаменника між інтересами індивідуума та щойно названими вимогами – саме в цьому полягає головна ідея орієнтації освіти на суб'єкт, на яку обов'язково має зважати педагог.

Орієнтація на життєве оточення/орієнтація на повсякдення

Поняття «життєве оточення» та «повсякдення» походять із соціології. Життєва ситуація, у якій людина перебуває та виховується, формує світогляд людини, зокрема її уявлення про політику й суспільні процеси. Тому природним є висновок, що політична освіта має брати початок від життєвого оточення і буденного життя людей, яким адресовані її освітні пропозиції.

Сходінка 2: Декорування: молоді люди потрібні в проекті для того, щоб представляти молодь як групу з обмеженими правами. У них немає вагомих ролей (окрім бути присутніми) і, подібно до декору, вони «ставляться» на видному місці в рамках проекту або організації, аби їх могли легко бачити сторонні.

Сходінка 1: Маніпуляція: молоді люди запрошуються до участі у проекті, але вони не мають реального впливу ні на прийняття рішень, ні на результат. Насправді їх присутність використовується для досягнення інших цілей, наприклад, перемоги на місцевих виборах, створення більш чіткого уявлення про заклад або залучення додаткових коштів від установ, що надають підтримку участі молоді».⁴

Модель Харта активно застосовується для аналізу та впровадження молодіжної політики, зокрема, у країнах Євросоюзу й США. Модель чітко ідентифікує різні ситуації громадянської участі та реальні наміри організаторів політичних чи соціальних акцій.

Підсумовуючи викладене, можна сказати, що проблема розвитку громадянських компетентностей, посилення громадянської участі в обговоренні суспільно важливих питань, залучення громадян до прийняття рішень та їх реалізації на практиці є актуальною і для України, і для інших країн, навіть тих, де демократія набула ознак інституційної сталості.

Професор кафедри менеджменту освіти ПОІППО ім.Остроградського Тетяна Устименко та керівник ГО «Полтавське агенство розвитку територій» Марина Єщенко після проведеного семінару для модераторів місцевих громад Полтавської області

⁴ Підходи та практики з молодіжних проектів для порозуміння та діалогу [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://insha-osvita.org/wp-content/uploads/2016/01/DIALOGUE-BOX_збірка-матеріалів-та-методик.pdf

Орієнтація на дії

Зростання рівня політичної освіти є результатом роботи в ініціативних рухах і групах, завдяки чому:

- формуються соціальні здібності громадян у процесі активних дій їх груп;
- покращується риторика;
- зростає їх автономність і зникають комплекси чи конформістські обмеження;
- формується громадянська мужність ;
- засвоюється низка знань про політичні інституції та правові можливості;
- залежно від цільової спрямованості ініціатив у сфері політичної освіти здобуваються спеціальні знання політичних деталей/нюансів

Одна з вуличних акцій в Дортмунді проти екстремізму та правого популізму

Але навчання в процесі акцій (дій) має і межі, оскільки призводить до звуження перспективи, яка часто спрямовується на утвердження лише однієї конкретної цілі.

ПРО ДИДАКТИЧНІ ПРИНЦИПИ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ОСВІТИ

Освіта дорослих потребує обов'язкового врахування її особливостей:

- у процесі навчання провідну роль мають відігравати потреби, мотиви і професійні проблеми тих, хто навчається;
- дорослій людині необхідно надавати можливості для самостійності, самореалізації;
- досвід дорослої людини може бути використаний і під час її навчання, і у процесі навчання колег;
- навчальний процес варто орієнтувати не на набуття знань узагалі, а на розв'язання значущої для того, хто навчається, проблеми – надання допомоги у досягненні конкретної мети;
- результати навчання можуть одразу використовуватися на практиці;
- навчання відбувається в умовах суттєвих обмежень (соціальних, часових, фінансових, професійних тощо);
- навчання вибудовується як спільна діяльність тих, хто навчає, і тих, хто навчається, у результаті чого їх взаємовідносини у процесі освіти наближаються до партнерського рівня;
- доцільно враховувати попередній життєвий досвід, який зазвичай формує у дорослої людини низку бар'єрів, як правило, психологічних, і може стати на заваді ефективному навчанню (стереотипи, настанови, страх тощо).

ПРАКТИЧНІ ПРИЙОМИ ГРОМАДЯНСЬКОЇ / ПОЛІТИЧНОЇ ОСВІТИ

Методи і форми політичної освіти дорослих численніші й різноманітніші порівняно з тими, які практикуються в закладах загальної середньої освіти, тому що в політичній освіті зазначеної категорії населення немає навчальних програм, визначених рамок, погодинних планів, встановленого розкладу або оцінювання. Навпаки, дидактичні принципи такої освіти, орієнтовані на учасників і принцип їх добровільної участі в освітніх заходах, сприяють широкому вибору педагогами методів і форм роботи.

Клаус-Петер Хуфер розрізняє макро- і мікрометоди: макрометоди (наприклад, гра-симулятор) перебувають у центрі події і визначають цілісність процесу освіти. **Завдання мікрометодів** полягає в тому, щоб підтримати **макрометоди**, представити їх, бути частиною єдиної фази процесу освіти або завершити її.

При впровадженні політичної освіти її організаторам важливо добре опанувати такі методи й інструменти: редагування й аналіз текстів, джерел та статистики, оформлення колажів і настінних газет, опитування громадської думки.

Як у німецькій, так і в українській практиці політичної освіти ефективними є методи, що допомагають її учасникам, організаторам, модераторам бути творцями громадського політичного процесу.

Інтерактивна групова робота як основа методики громадянської освіти

«ВОРКШОП» / WORKSHOP

Воркшоп / Workshop – це захід, під час якого невеликі за кількістю учасників групи впродовж обмеженого часу розглядають конкретну тему. Увага зосереджується на спільній роботі над спільною метою. Модератор воркшопу має надзвичайно важливу функцію, пов'язану з:

- визначенням мети заходу;
- забезпеченням драматургії процесу;
- проведенням організаційної підготовки;
- розробленням вступу до теми;
- контролем обговорення / дискусії;
- роз'ясненням змісту заходу в разі неоднозначності його розуміння учасниками;
- візуалізацією та документуванням результатів воркшопу.

Для успішної і творчої співпраці під час воркшопу необхідно створити максимально приємну комфортну робочу атмосферу, яка починається з вибору приміщення. Воно має бути світлим і надавати достатньо місця для учасників. Крісла чи стільці слід розташовувати так, аби присутні мали змогу підтримувати між собою візуальний контакт. Якщо учасники воркшопу не знайомі, варто використовувати бейджі з іменами.

Допоміжні матеріали для цього заходу є такими: щит (для розміщення аркушів паперу, табличок), фліп-чарт, папір для презентацій, ручки, карти модерації, голки, скріпки, комп'ютер і відеопроєктор, екран тощо.

У процесі досягнення цілей воркшопу суттєва роль належить модерації. Саме модератор контролює час воркшопу й несе відповідальність за його структуру і процес проведення, а також документування результатів. За допомогою уточнюючих запитань або тих чи інших тез він підтримує групу на шляху досягнення нею бажаного результату й забезпечує дотримання неперервності теми дискусії під час обміну думками. Зміст і результати воркшопу узагальнюються в зрозумілій і доступній формі.

Щоб забезпечити доступність, зрозумілість і консенсус під час воркшопу, його результати мають бути узагальнені в протоколі і повідомлені зацікавленим сторонам.

***Джерело:** Handbuch für Organisationsuntersuchungen und Personalbedarfsermittlung. Herausgeber: Bundesministerium des Innern. Februar 2018 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://www.orghandbuch.de/OHB/DE/ohb_pdf.pdf?__blob=publicationFile&v=28

«ВІДКРИТИЙ ПРОСТІР» / OPEN SPACE

Методика Open Space була розроблена американським консультантом з організаційного розвитку Харісоном Оуеном 1985 року. У наш час ця методика є простим способом упродовж короткого проміжку часу продуктивно об'єднати багатьох людей для обговорення конкретних, складних і відкритих питань.

Освіта дорослих – робота в групах

Open Space використовується для проектування конференцій. Методика дає змогу працювати з малими та великими групами (8–1000 осіб і більше) і використовується як інструмент організаційного розвитку. Відкритий простір ґрунтується на принципах самоорганізації й самовизначення учасників, а також відмови від контролю.

Відтак, використання методу Open Space має максимізувати вплив та участь учасників конференції. На відміну від традиційної конференції, у «відкритому просторі» не існує попередньо запланованої програми дій, тобто немає фіксованої процедури заходу. Указані програма й процедура розроблятимуться самими учасниками на початку заходу. Надається лише одна (керівна) тема. **«Відкритий простір»** використовується для вирішення проблем, наприклад, політичних, однак при цьому жодна стратегія розв'язання тієї чи іншої проблеми не є визначена при реалізації такої методики. Жодна людина не повинна заздалегідь знати або хотіти знати результати такої конференції.

Методика Open Space може бути реалізована у різних типах організацій (прибуткових і некомерційних). Тривалість такої конференції може варіюватися від декількох годин до кількох днів.

Захід за методикою Open Space може мати позитивні наслідки і для учасників, і для установи-організатора передовсім тому, що учасники такої конференції виконують дуже активну і продуктивну роль у її проведенні. Вони самотужки визначають хід конференції, а також те, як і де вони можуть і хочуть внести свої ідеї. Такі можливості для спільної діяльності часто сприяють достатньо напруженій праці учасників, котрі мають міцну мотивацію до діяльної участі в заході. Вони свідомі того, що у змозі самотійно й відповідально здійснювати ті чи інші зміни. Крім того, кожен з учасників усвідомлює, чого саме він досяг у співпраці з іншими людьми.

МЕДІАЦІЯ ЯК ЗАСІБ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ОСВІТИ

Упродовж останніх років медіація є перевіреним механізмом вирішення громадянських конфліктів. Медіація як метод конструктивного врегулювання конфліктів бере витоки зі США та інших англосаксонських країн, у Німеччині впроваджується із початку 1990-х років і є затребувана у багатьох сферах, особливо соціальній та освітній. Позасудовий аспект медіації і узгодження у її процесі безпрограшного для сторін конфлікту рішення відчутно сприяють поліпшенню робочої атмосфери.

Через медіаторів (посередників) сторони конфлікту вчаться брати активну участь у його вирішенні. Медіатори сприяють тому, аби сторони мали змогу почути інформацію про погляди і потреби один одного. Як наслідок, усі залучені сторони завершують процес медіації на сильних позиціях.

Медіація – це структурований процес, що закінчується укладанням угоди між сторонами конфлікту. При цьому важливою вимогою до медіаторів є наявність у них здатності до емпатії та вміння залишатися поза рішенням, що приймається. Медіація як одна з основних ідей конструктивного управління конфліктами означає прийняття відповідальності, а не зосередження на питанні провини сторін.

*Джерело: <https://www.politische-bildung-brandenburg.de/node/9287>

ПОДІУМНА ДИСКУСІЯ

Подіумна дискусія – це обговорення певної проблеми перед аудиторією за участю низки експертів у тій чи іншій галузі.

Експертну подіумну дискусію варто розглядати як альтернативу традиційній лекційній трансляції знань. Обговорення питання різними експертами відкриває для учасників подіумної дискусії шанс одержати інформацію, глибина якої перевершує глибину матеріалів, представлених одним доповідачем.

Експертна подіумна дискусія не передбачає формальних промов, презентацій PowerPoint або структурованого переліку тез, які слід виголосити. Такий вид дискусії є найбільш результативним, коли її організаторами створюється неформальна атмосфера, у якій експерти буквально думають уголос перед публікою й не мають часу для хвилювань.

Подіумну дискусію найкраще використовувати з метою:

- 1) залучення учасників до процесу вирішення завдань (проблем);
- 2) сприяння кращому розумінню слухачами тієї чи іншої теми;
- 3) знаходження альтернативи лекціям і презентаціям PowerPoint.

Представники керівництва ОТГ Полтавської області та експерти під час подіумної дискусії на тему децентралізації в Україні

Умовами ефективного проведення подіумної дискусії є такі:

- оптимальна кількість запрошених експертів (від 3-х до 5-ти);
- наявність в експертів різного досвіду, протилежних точок зору і креативних ідей, оскільки за такого підходу дискусія буде жвавою, а продуктивність роботи – високою;
- запрошення експертів, здатних виступати вільно і не обтяжених тягарем необхідності представляти інтереси певної групи;
- підготовка приміщення, яке має надавати учасникам панельної дискусії змогу бачити один одного під час бесіди і забезпечувати візуальний контакт експертів із аудиторією.

Методика проведення подіумної дискусії:

- чітко сформулювати тему подіумної дискусії (3–4 хв.);
- представити експертів, назвати їхні посади тощо, обґрунтувати причину їхнього долучення до групи експертів (4 хв.);
- оголосити підготовлені запитання й надати кожному експерту змогу висловитися (30 хв.);
- надати можливість аудиторії поставити запитання; заздалегідь вирішити, у якій формі відбудеться частина дискусії, присвячена запитанням і відповідям (15–20 хв.);
- підбити підсумок дискусії, адже інформації, що надходить під час панельної дискусії, досить часто бракує логічності і послідовності, а тому учасникам буває важко стежити за складними міркуваннями й аргументацією колег (5 хв.).

Роль ведучого подіумної дискусії включає такі зобов'язання:

- контролювати час, відведений на різні етапи дискусії, а також стежити за зовнішніми факторами, що її супроводжують;
- у перебігу дискусії не допускати домінування сильних особистостей;
- не дати учасникам відхилитися від теми дискусії;
- упорядковувати й пояснювати запитання, що надходять від учасників, при потребі роз'яснювати відповіді;
- не суперничати з експертами;
- творчо підходити до організації частини дискусії, присвяченої запитанням публіки, зокрема, для цього варто застосовувати метод «рольова гра».

Рекомендації щодо проведення подіумної дискусії:

- тема подіумної дискусії має бути чітко визначеною і конкретною, бажано, аби вона була сформульована у вигляді запитання;
- організаторам дискусії заздалегідь слід довідатися в членів експертної групи, чи мають вони роздавальний матеріал, який можна було б надати публіці;
- варто занотувати перебіг дискусії або визначити секретаря для протоколювання заходу;
- доцільно заздалегідь повідомити членів експертної групи, які питання цікавлять аудиторію й надати експертам загальну характеристику групи учасників.

ФОРУМ-ДІАЛОГ

Форум-діалог – це формат активного неформального обговорення проблемних питань представниками громади за участі запрошеного гостя (експерта).

Такий формат сприяє згуртованості громади, партнерській взаємодії влади й населення, розгортанню діалогу при обговоренні та вирішенні проблемних питань, підвищує соціальну активність громадян у процесі вирішення місцевих проблем.

Умови ефективності форум-діалогу:

- модерація заходу;
- продуманий вибір гостя (експерта) з урахуванням теми заходу. Це має бути відома, цікава, впливова особистість, котра не є представником громади (лікар, письменник, церковна особа, волонтер, журналіст, громадський діяч та ін.);
- оптимальна кількість учасників, що не перевищує 20–25 осіб;
- відповідне місце проведення форум-діалогу: для забезпечення його ефективності доцільно створити невимушену, дружню атмосферу, комфортну для всіх учасників заходу (наприклад, рекомендованими локаціями форум-діалогу можуть бути бібліотека, Будинок культури, кафе, парк, літній майданчик тощо).

Методика проведення форум-діалогу:

- озвучення теми (проблеми) форум-діалогу;
- представлення гостя (експерта), обґрунтування актуальності запрошення саме цього експерта для обговорення визначеної проблеми;
- вступне слово гостя (експерта);
- обговорення окресленої проблеми. Важливо надати змогу кожному учаснику висловити власну думку, а усім долученим до заходу – бути толерантними у процесі обговорення;
- підбиття підсумків форум-діалогу.

Роль модератора форум-діалогу включає такі зобов'язання:

- контролювати час, відведений на ті чи інші етапи заходу, а також стежити за зовнішніми факторами, що його супроводжують;
- не допускати домінування сильних особистостей;
- не дати учасникам відхилитися від теми заходу;
- узагальнити важливу інформацію щодо зазначеної проблеми, при потребі донести її до представників влади, висвітлити у ЗМІ тощо.

Рекомендації щодо проведення форум-діалогу

Модератору варто чітко дотримуватися зазначеного формату, попередньо обговоривши його із запрошеним гостем, аби не перетворити форум-діалог на творчий вечір чи презентацію творчості експерта. Не досить ефективним захід буде й тоді, коли триватиме у форматі «питання-відповідь». Натомість роль експерта полягає в тому, щоб актуалізувати проблему, запропонувати певні кроки щодо її вирішення, надати експертний коментар. При цьому представники громади мають бути активними і продуктивними учасниками форум-діалогу.

Варіантом форум-діалогу можна вважати використання в громадянській освіті **методу «Кафе «Розповідь»**.

Цей формат заснований на загальновідомій тенденції, що люди, особливо дорослі, охоче розповідають історії та події з власного життя. Для цього вони обов'язково потребують вдячних слухачів, а ще відповідної атмосфери, наприклад, спілкування за філіжанкою кави. Такі розповіді створюють і тлумачать історію. Власне, вони є історією через особистий досвід. Розповідаючи, люди осмислюють своє життя.

«Кафе «Розповідь» – це динамічний і інтерактивний метод автобіографічної оповіді; спеціально організований процес зустрічі з тією чи іншою людиною, яка готова і може поділитися своїми спогадами в певному місці або групі. Як уже зазначалося, важливим для цього формату є те, що інформація повинна повідомлятися в приємній формі та комфортній атмосфері. В освіті дорослих і працівників старшого покоління спілкування при каві є популярним методом об'єднання людей.

Кафе «Розповідь» дає змогу учасникам у затишній атмосфері розповісти про те, що дороге їхньому серцю. Спільне слухання пробуджує в людей спогади про власне життя й актуалізує призабуті події і враження. «Кафе «Розповідь» – це шанс для його учасників озирнутися на власний життєвий шлях і знайти спільне й відмінне з біографіями решти

людей, залучених до участі в цьому заході.

Особа, запрошена організатором як оповідач, насамперед повідомляє про факти з власного досвіду, які є значущими особисто для неї, але водночас становлять інтерес для аудиторії. Оповідачеві не варто приховувати емоцій. Спочатку аудиторія виконує роль слухача, а згодом запрошується до формулювання запитань й детальнішого обговорення окремих аспектів почутого спільно з оповідачем.

Коли є час, модератору варто спонукати учасників ділитися їхнім досвідом щодо теми зустрічі й спільно обговорювати ті чи інші її аспекти. Комунікативні правила, які регулюють обмін думками в групі, модератор має виробити з її учасниками заздалегідь. Також його важливе завдання – забезпечити дотримання під час заходу цих узгоджених правил.

*Джерело: <https://www.biografiearbeit.org/angebot/erzählcafés/>

МЕТОДИКА «КРЕАТИВ-ПРОРИВ»

«Креатив-прорив» — це методика, спрямована на актуалізацію і збагачення знань учасників у галузі громадянської освіти, активізацію ініціативності громадян, налагодження їх конструктивної взаємодії та сприяння згуртованості.

Методологія: інтерактивне навчання – ділова гра.

Обґрунтування методики:

- практика свідчить, що при використанні інтерактивного навчання учні запам'ятовують 80 % того, що висловлювалося та обговорювалося під час виконання завдань; 90 % того, що вони робили самі, упроваджуючи ту чи іншу ідею або реалізуючи певний проект;
- поліпшується не тільки рівень запам'ятовування матеріалу учасниками інтерактивного навчання, а й ідентифікації цього матеріалу та його використання у повсякденному житті. Застосування інтерактивних методів навчання в малих групах сприяє розвитку таких особистісних якостей людей, як комунікабельність, уміння співпрацювати, відстоювати власну точку зору, шукати компроміси тощо.

Правила інтерактивного навчання:

- до роботи повинні бути залучені (тією чи іншою мірою) всі учасники;
- активна участь учасників у роботі має заохочуватися;
- учасники мають самостійно розробити правила спільної діяльності у малих групах і дотримуватися цих правил;
- кількість учасників інтерактивного навчання не повинна перевищувати 30 осіб. Тільки за цієї умови можлива продуктивна робота у малих групах;
- навчальна аудиторія повинна надавати можливості для роботи у

малих групах та організації спільної дискусії учасників.

Обладнання: на одну групу – 20–30 аркушів білого офісного паперу, 2 ножиць, 2–3 клейові олівці.

Етапи проведення:

- поділ учасників на групи, вибір журі (моніторингового комітету), визначення номінацій;
- виконання проектів у групах;
- презентація проектів;
- обговорення проектів;
- визначення кращих у номінаціях.

На першому етапі після знайомства учасників та озвучення мети зустрічі їм пропонується попрацювати в групах над проектами візії (бачення) розвитку власної громади. Напрацьовані групами проекти презентуються для конкурсу (або форуму) **«Моя громада»**. Ця діяльність, власне, і має назву **«Креатив-прорив»**.

Задля вироблення та дотримання умов конкурсу учасники пропонують 1–2 особи в журі або ж визначають їх на основі довільного ігрового принципу. Визначається кількість груп (оптимально – 4–5 учасників) та моніторинговий комітет (окремі учасники, котрі спостерігають за роботою групи). Тобто групу із 32-х учасників можна об'єднати таким чином: 5 груп по 5 осіб, 5 членів моніторингового комітету та двоє членів журі.

На другому етапі учасники беруться до проектів. Для втілення своєї ідеї групи отримують матеріали: білий папір, клей, ножиці. Важливою є умова використовувати лише наданий матеріал, уникаючи додавання сторонніх предметів, декорування, підписування деталей проекту тощо. Час виконання проекту – 20–30 хв.

На третьому етапі групи презентують проект, демонструючи напрацьований дизайн; представляють ідеї свого проекту (по 5 хв. на групу). Члени моніторингового комітету повідомляють, як працювала група під час підготовки проекту (критерії для роботи членів моніторингового комітету подано нижче).

На четвертому етапі організатори (модератори) креатив-сесії мають надати її учасникам зворотний зв'язок про сучасні правові засади місцевого самоврядування, механізми фінансування, роботу над стратегіями розвитку громад, відповідальність влади та громадян. Цей етап потрібен для того, аби креативні ідеї активістів мали прагматичну опору у їхній майбутній діяльності.

На п'ятому етапі журі визначає номінації для кожного проекту, повідомляючи ті, у яких він був найкращим, наприклад: найсміливіший, найактуальніший, найкрасивіший, найдружніший, найдорожчий тощо. В окремих випадках можна провести голосування за кращий проект, якщо вдається дотриматися чітких процедурних моментів такого голо-

сування, а саме зрозумілих, однозначних критеріїв, забезпечення втаємничення цієї процедури тощо.

Після закінчення ділової гри необхідно заохотити учасників відрефлексувати власні враження, емоції, відкриття. Це може бути обмін короткими репліками по колу. Організатори (модератори) сесії також беруть участь у рефлексії, озвучуючи власні думки.

Розробки учасників рекомендується залишити в аудиторії; організувати фотографування груп із результатами їх роботи, розмістити фото в соціальних мережах, якщо ніхто з учасників не висловив спеціальних застережень щодо цього.

Показники моніторингу роботи команд над проектами

Креатив:

- кількість ідей, їх відбір;
- якість обговорювання пропозицій перед упровадженням;
- наявність чіткого проектного плану;
- необхідність і алгоритми поточної модернізації.

Команда:

- виявлення лідерських ролей, їх набування і сприйняття;
- характер лідерства;
- делегування завдань;
- включеність учасників;
- наявність рольових позицій у команді;
- командоутворювальні процеси.

Комунікація:

- кількість і якість комунікаційних актів, їх глибина;
- співвідношення видів комунікації;
- наявність заохочувальних (мотивувальних) фраз;
- рівень конфліктності на різних етапах роботи;
- продуктивність конфліктів;
- емоційний клімат під час роботи над проектом.

ІНТЕРАКТИВНА МЕТОДИКА «СТІНА СЛАВИ»

Вправа «**Стіна слави**» має на меті налагодження командної взаємодії і контактів між членами групи. Очікувані результати цієї методики: сприяння розвитку впевненості людини у собі; забезпечення розвитку в особи поваги до різних точок зору.

Учасники розмірковують над тим, чим вони пишаються у своїх громадах і культурах. Вони записують, малюють і презентують те, що у їхніх громадах та культурах є для них предметом гордості, а потім оглядають напрацювання всієї групи.

Підготовка й обладнання: учасників заздалегідь просять привезти невеличку пам'ятну річ, вирізку з журналу чи статтю, яка символізує те, чим вони пишаються у своїх громадах. Тривалість заходу – 1 год.

Семінар-тренінг «Розбудова школи як громадсько-активної»

Порядок виконання

1. Запитайте учасників, що для них означає слово «**громада**». Занотуйте відповіді на фліп-чарті, наприклад: географічна місцевість (локальна, регіональна, національна, міжнародна) або тематична спільнота (наприклад, жінки, молодь, іслам, бізнес, мистецтво), члени якої об'єднані спільними інтересами і цінностями.

2. Цю вправу можна виконувати індивідуально або в малих групах (якщо члени групи представляють одну громаду). Запропонуйте групі поміркувати над запитанням: «Чим я пишаюся у своїй громаді?».

3. Працюючи над цим запитанням, учасники готують для презентації пам'ятні сувеніри і записують / ілюструють свої відповіді на аркушах паперу. Вони можуть робити це індивідуально або в малих групах, якщо в аудиторії зібралися представники окремих громад.

4. Для індивідуальних учасників чи груп виділяють певне місце на стіні або столі, де вони можуть писати слова, малювати картинки й додавати речі, які характеризують предмет їхньої гордості. Згрупуйте тексти й зображення від кожної особи чи малої групи на стіні і покладіть пам'ятні речі на столах під ними (30 хв.).

5. Тепер учасники в мішаних групах по 3–4 особи проходять аудиторією й оглядають свої малюнки та пам'ятні речі, а також розповідають, чим вони пишаються у своїй громаді. Що символізують ці предмети й зображення? Надайте достатньо часу для того, щоб учасники могли більше дізнатися про них, досліджувати їх та спілкуватися.

Підбиття підсумків:

- що учасники відчували під час виконання цієї вправи? Чому? Наприклад: «Було приємно говорити про речі, якими ми пишаємося»; «Було незручно»; «Я ніколи не замислювався(лася) про те, що викликає в мене почуття гордості» тощо;
- чи змінилося наше уявлення про громади, з якими ми ознайомилися?
- що вас надихало? Чи вдалося кожному з нас пізнати щось нове, а також чи було що розповісти іншим? Попросіть навести приклади;
- чого ми навчилися на прикладі громад, які постраждали від жорстокого конфлікту? Що нас вразило?
- чи є в наших громадах щось, про що ми б хотіли розповісти на широкий загал?
- чи є щось, про що ми б хотіли дізнатися у громад з інших країн?
- чи дали вам ці розмови стимул до особистих чи соціально орієнтованих дій?

*Джерело: «Програма «активні громадяни» – посібник фасилітатора» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.britishcouncil.org.ua/sites/default/files/ac_toolkit_19th_aug_2014_final_version_ukr_2015_2.pdf

МЕТОДИКА «МАЙСТЕРНЯ МАЙБУТНЬОГО»

Інтерактивний метод групової роботи для політичної освіти «**Майстерня майбутнього**» був розроблений і апробований австрійським ученим **Робертом Юнгком**, який наполягав на необхідності демократизації процесу прийняття рішень і передачі частини повноважень у цьому процесі від невеликої групи експертів різним формам самоорга-

нізації громадян.

«Майстерня майбутнього» є демократичним методом, тобто розглядається як інструмент демократизації і платформа, яка дає змогу громадянам не тільки впливати на процес прийняття рішень, а й брати активну участь у «побудові» власного майбутнього.

«Майстерня майбутнього» є інтеграційним методом, що нівелює явні відмінності (протиріччя) між експертами й дилетантами, керівниками і підлеглими; **«Майстерня майбутнього»** є цілісним процесом, під час якого відбувається спроба інтеграції зміни особистості і зміни суспільства, раціонального й інтуїтивного, інтелектуального і духовного, а також пізнавального й емоційного; **«Майстерня майбутнього»** характеризується високим ступенем креативності, тобто це метод планування, проектування й розвитку, який потребує творчої фантазії і винахідливості учасників. Крім того, **«Майстерню майбутнього»** можна визначити як комунікативний метод, тому що у її перебігу учасники мають змогу вільно висловлювати свої страхи та побоювання, уявлення й ідеї, потреби і бажання. **«Майстерню майбутнього»** можна вважати своєрідним викликом державним і економічним інститутам у сенсі наданих нею можливостей серйозно сприймати і підхоплювати шляхи вирішення проблем і соціальні пропозиції та винаходи, що походять від населення.

Метод «Майстерня майбутнього» сприяє розвитку мислення, формуванню «Я-концепції» та ціннісних орієнтацій, набуттю учнями досвіду творчої діяльності, здійснення розумових операцій, моделювання, конструювання діяльності; розвитку суб'єктності (активності, самостійності) учасників педагогічної взаємодії.

Рамкові умови реалізації методу:

- оптимальна кількість учасників – до 30-ти осіб;
- простора аудиторія або декілька аудиторій (одна з яких велика, придатна для розміщення всіх учасників);
- необхідне обладнання: аркуші паперу А-3 або ватману (по 2–3 аркуші на кожну творчу групу); аркуші паперу формату А-4 (по 1 аркушу для кожного учасника); маркери (по 1–2 шт. на кожну творчу групу);
- час реалізації методу – від 1–3,5 год. до 10–12 год.

Алгоритм реалізації методу

Вступна бесіда

Модератор знайомить учасників педагогічної взаємодії із цілями й завданнями, порядком та умовами реалізації заходу. У процесі вступної бесіди визначається проблема, що становитиме зміст реалізованого методу (проблему може запропонувати модератор).

Етап 1: критика

Модератор пропонує приготувати по 2 аркуші паперу формату А-4 і протягом 5–10 хв. (залежно від умов можна й до 30–40 хв.) фіксувати «плюси» (позитивні аспекти) і «мінуси» (негативні аспекти) обговорюваної проблеми (на один аркуш записуються всі «плюси», на інший – усі «мінуси»). Наприклад, пропонується зафіксувати «плюси» і «мінуси» взаємодії людини та природи.

Після закінчення наданого часу кожен з учасників представляє результати своєї аналітичної роботи (можна виголосити короткий коментар).

Після свого виступу учасники закріплюють аркуші з позитивними аспектами на одній частині стіни (дошки), а аркуші з негативними аспектами – на іншій (можна користуватися кольоровим папером).

Етап критики закінчується узагальнюючим коментарем педагога або когось із учасників. Можна також створити з кола учасників дві аналітичні групи, кожна з яких упродовж 7–10 хв. узагальнює позитивні і негативні аспекти (одна група узагальнює тільки один вид аспектів), а потім виступає з результатами здійсненого узагальнення.

Етап 2: конструювання ідеальної моделі

Учасникам слід створити декілька творчих груп із 5–7 осіб і впродовж 15–20 хв. (можна до 2–3 год., якщо дозволяє час) розробити (сконструювати) ідеальну модель вирішення обговорюваної проблеми. Наприклад, ідеальну модель взаємодії людини і природи або ідеальну модель життєдіяльності класу тощо.

Для оформлення такої моделі кожній із творчих груп надаються аркуші паперу великого формату і маркери.

Після того як проекти ідеальних моделей підготовлені, кожна з груп представляє і захищає свою модель. У процесі захисту або після нього можна організувати обговорення поданих моделей. Закінчується цей етап коментарем модератора щодо представлених ідеальних моделей вирішення проблеми.

Слід зазначити, що при розробленні ідеальної моделі модератор може задавати алгоритм або приблизну структуру моделі. Наприклад, при створенні ідеальної моделі взаємодії людини і природи алгоритм може бути такий: умови взаємодії, засоби і методи взаємодії.

Етап 3: реальні дії

На цьому етапі творчим групам у колишньому складі (а можна й учасникам індивідуально) пропонується впродовж 10–15 хв. визначити конкретні кроки для вирішення обговорюваної проблеми, які можна зробити вже одразу. Після того як реальні кроки визначені, кожна з груп представляє їх на загальне обговорення.

Закінчується етап коментарем модератора.

Етап 4: рефлексивний

У «рефлексивному колі» кожному з учасників надається змога:

- зафіксувати свій стан осягнення обговорюваної проблеми;
- визначити причини того чи іншого зафіксованого стану;
- оцінити результативність взаємодії під час дискусії для власного особистісного розвитку.

Модератор дискусії завершує рефлексію, а також підбиває підсумок реалізації методу.

Метод «Майстерня майбутнього» може бути використаний і в рамках формальної освіти (семінар, практикум у школі, закладі вищої освіти), і неформальної.

«МОЗКОВИЙ ШТУРМ»

«Мозковий штурм» – це спосіб вирішення питань, заснований на стимулюванні творчої активності групи учасників. **Метою** цього підходу є отримання максимально можливої кількості ідей від кожного з учасників групи, щоб вирішити ту чи іншу проблему або знайти відповідь на актуальне питання. Після закінчення **«мозкового штурму»** обирається найкраща ідея для її реалізації.

Поєднання групової дискусії з методом **«мозкового штурму»** – це один із кращих способів отримати досить великий перелік ідей, оскільки людям властиві різні стилі мислення й різноманітний життєвий досвід.

«Мозковий штурм» дає змогу витратити менше часу й енергії порівняно зі спробою знайти рішення проблеми силами однієї людини. Також позитивними аспектами такого групового обговорення є те, що воно стимулює творчу активність учасників і допомагає кожному з них стати відкритим до інших точок зору.

Метод може застосовуватися як у компаніях із метою пошуку й ухвалення управлінських рішень, так і за певних модифікацій в індивідуальних цілях. Розробником **«мозкового штурму»** («брейнштормінг» / *abrainstorming*) є американський журналіст **Алекс Осборн** (1888–1966). Спочатку метод пропонувався для працівників рекламного агентства, засновником якого був Осборн. Останньому приписують такі висловлювання: «Кількість, кількість і ще раз кількість – ось гасло дня!», «Що більше спроб, то більша ймовірність поцілити». Отже, **головна ідея методу** – це напрацювання досить великої кількості різноманітних ідей, із яких відбираються найкращі.

Завдання методу – актуалізація досвіду учасників та ідентифікація спільного/відмінного в розумінні ними суті поняття, що виноситься на обговорення; розроблення його узгодженого бачення; аналіз позицій, що напрацьовані учасниками, а також оцінка можливостей використання ідей для створення стратегій розвитку.

Обладнання: фліп-чарт, альбом для фліп-чарта, папір А-4, кольорові маркери відповідно до кількості груп, таймер.

Вимоги до аудиторії: просторе комфортне приміщення, де можна розставити стільці «аудиторним» чином для виступів, наявність столів для організації роботи в групах.

Порядок виконання

На початку сесії у спільному колі учасників фасилітатор повідомляє їм завдання сесії, алгоритм роботи й обов'язково погоджує правила поведінки учасників групи. Якщо ці правила вже вироблені на одній із попередніх сесій, вони ще раз проговорюються в режимі діалогу з огляду на потребу отримання результатів сесії.

У вступному слові фасилітатор має зосередити увагу учасників на важливих аспектах, що мають значення для успішної взаємодії:

- визнання того, що думки й уявлення будь-якої людини ґрунтуються на обмежених її окремим досвідом знаннях. Розуміння цього допомагає вести чесну розмову, глибше дослідити особисті припущення, аналізувати їх та, водночас, звертатися до досвіду решти учасників діалогу;
- підтримка атмосфери рівності й інклюзії (включення кожного), відсутність фізичних, статусних, мовних, психологічних та інших бар'єрів і обмежень для всіх учасників;
- уміння помічати й називати. Аби обмірковувати чи змінювати щось у собі чи у своїх громадах, потрібно вміти це «помічати», «називати» та цікавитися цим.

Крок 1. Фасилітатор називає тему «мозкового штурму» й запрошує учасників висувати ідеї. Ідеї учасників фіксуються на фліп-чарті без обговорень, оцінок та критики.

Крок 2. Напрацьовані ідеї обговорюються, групуються. Виділяються проблеми, які становлять найбільший інтерес для групи.

Крок 3. Учасники об'єднуються в групи по 4–6 осіб. Для поділу на групи фасилітатор може використати прийом «Пори року», який одночасно є руханкою, що добре активізує учасників. Групи розташовуються в аудиторії і працюють над визначеним питанням, орієнтуючись на ідеї, запропоновані під час попередніх етапів роботи.

Крок 4. Презентація роботи в групах для загальної аудиторії. Результати роботи в групах не оцінюються, але фасилітатор може дозволити репліки, уточнення й короткі асоціативні коментарі.

Підбиття підсумків. Ця форма роботи застосовується для рефлексії й закріплення знань і навичок, що їх учасники засвоїли в процесі виконання «мозкового штурму».

Приклади запитань для підбиття підсумків:

«Які почуття й враження виникали у вас під час сесії? Чому?»; «Чого ви навчилися, працюючи разом?»; «Чи є суттєвими різні погляди на це питання?»; «Які ідеї ви винесли із цієї сесії, як це допоможе вам далі працювати над розвитком власних управлінських компетенцій?»; «Що ви зможете застосувати в роботі над розвитком громад?».

Таймінг

1	Вступна частина	3 хв.
2	Основна частина	
	Крок 1	10 хв
	Крок 2	5 хв.
	Крок 3	15 хв.
6	Крок 4	10 хв. (3 хв. на групу)
3	Підбиття підсумків	10 хв.

Важливі технологічні доповнення щодо фасилітації «мозкового штурму»

1. Дотримання таймінгу є критично важливим для успішного проведення «мозкового штурму». Тому у фасилітації можуть застосовуватися спеціальні методики для обговорення в групах, наприклад:

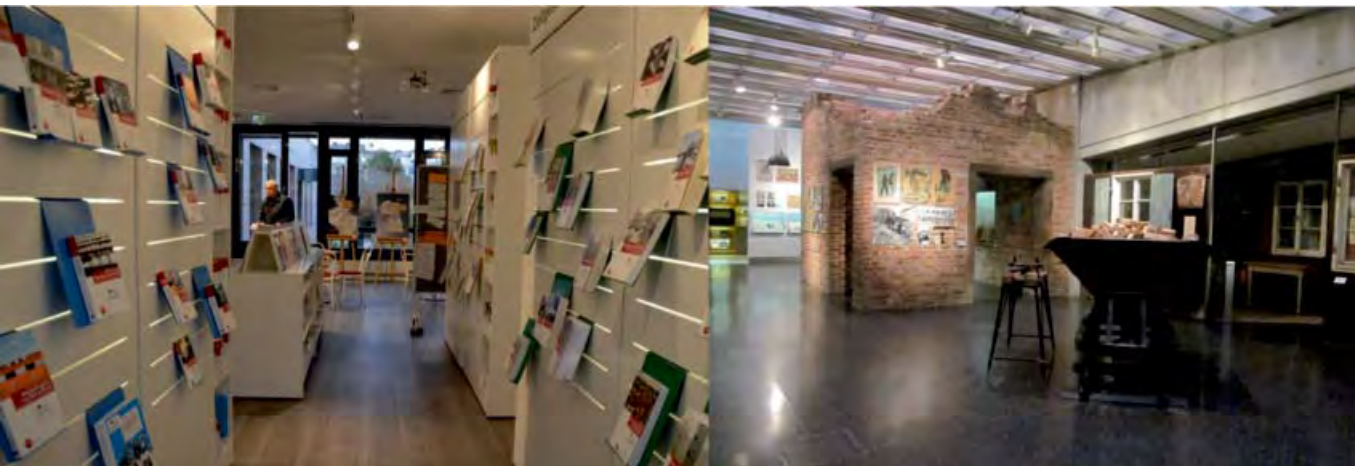
- **«жезл оратора»** – учасник тримає в руках певний предмет, який дає йому право говорити;
- нормування можливості говорити, наприклад, за допомогою прийому **«три сірники»** (коли хтось говорить — віддає один сірник);
- власний приклад фасилітатора, що ілюструє моделі поведінки й підходи, які повинні засвоїти учасники.

2. Демонстрація фасилітатором уміння ставити хороші запитання. Це запитання, які не наводять на певний висновок, а спонукають до роздумів і відкритого обміну думками.

Наприклад, запитання: «Чому молоді люди ніколи не беруть участі в суспільному житті?» наводить на думку про пасивність молоді. Тому ліпше ставити такі запитання, що не ґрунтуються на припущеннях, скажімо: «Чи можете ви навести приклади того, як молоді люди регулярно долучаються до суспільного життя?» або «Які є можливості та перешкоди для участі молодих людей?». Також вислів «брати участь у суспільному житті», власне, дещо розмитий. Доцільно замінити його іншими словами, точно вказавши, яке значення в нього вкладається.

ПІСЛЯМОВА

Ще на початку цього сторіччя німецькі фахівці **Готард Брейт / Gotthard Breit** та **Зігфрід Шіл / Siegfried Schiele** виказали переконання, що **«демократія потребує турботи»**. Свою роботу вони так і назвали: **«Демократія потребує політичної освіти»**, обстоюючи в ній думку, що **«демократи все ще не падають з неба, а можливість знову втратити демократію вельми реальна. Демократія потребує постійної турботи, і політична освіта – не що інше, як турбота про демократію, важлива сьогодні, утім, як і вчора й завтра»** (Gotthard Breit, Siegfried Schiele, Demokratie braucht politische Bildung. – Wochenschau Verlag; Auflage: 1 (20. September 2004).

Німецькі фахівці впевнені, що демократія не матиме шансів на майбутнє, доки не підтримуватиметься неперервною політичною освітою. Саме така освіта має стати надійним запобіжником на шляху різних чинників «повзучої ерозії», що підважують демократію, наприклад, коли низка прошарків населення позбавляється навіть стриманої можливості власного голосу й участі в політичному житті.

Універсальних шляхів, методик, форм, засобів політичної освіти немає. Кожне покоління громадян залежно від політичної та соціально-економічної ситуації повинно випрацювати власне бачення політичної освіти й шляхів її реалізації задля не лише збереження, а й удосконалення демократичних цінностей. Мабуть, ще декілька років тому було годі уявити, що цінності свободи, територіальної цілісності, вільного вировиявлення, расової та національної рівності на сучасному етапі вже не лишатимуться очевидними для багатьох політиків, навіть лідерів низки країн. Більшість людей, як і до Першої та Другої світових воєн, легко піддається маніпулятивним впливам, не відчуваючи реальної загрози цінностям демократії. Правий і лівий популізм та екстремізм, масштабність корупції і зловживань, нетерпимість до свободи мислення ставлять демократичні суспільства перед потребою вироблення швидких та ефективних заходів протидії.

В Україні ситуація ускладнюється ще й з огляду на брак упродовж тривалого часу суспільної уваги до громадянської освіти, освіти дорослих, політичної просвіти громадян. Низький рівень функціональної грамотності населення, особливо осіб старшого віку, негативно впливає на розвиток вільного й відкритого демократичного суспільства. Реформи в сучасній Україні, зокрема реформа децентралізації, не будуть ефективними без копіткої праці в громадах та співпраці різних поколінь, без прагнення людей до реальної участі в прийнятті рішень на всіх рівнях. У цьому сенсі важливим чинником підвищення рівня освіти й громадянських компетенцій українців є співпраця з європейськими партнерами. Німецький досвід політичної освіти, витoki якого сягають післявоєнного часу, – це реальна допомога не тільки в процесі мінімізації наслідків тоталітарного мислення та націонал-соціалістичної ідеології, швидкої та ефективної розбудови демократичного суспільства, а і взірець своєчасної теоретико-практичної відповіді на нові, актуальні виклики демократії.

Вважаємо, що Україна й українці – на правильному шляху становлення демократичного суспільства, заснованого на сильних та розумних громадах. Але в нас як громадян попереду багато роботи, аби таке суспільство стало реальністю.

ЛІНКИ ЗА ТЕМОЮ ПОСІБНИКА

Офіційні документи

1. Концепція розвитку громадянської освіти в Україні [Електронний ресурс]. – Ел. текст. дані. – Режим доступу : www.kmu.gov.ua/ua/npas/pro-shvalennya-konceptsiyi-rozvitku-gromadyanskoyi-osviti-v-ukrayini. – 27.03.2019
2. Україна. Закони. Про добровільне об'єднання територіальних громад [Електронний ресурс] : станом на 1 січня 2019 р. / Верховна Рада України. – Офіц. вид. – Ел. текст. дані. – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/157-19/ed20190101>. – 27.03.2019
3. Україна. Закони. Про засади державної регіональної політики [Електронний ресурс] : станом на 5 лютого 2015 р. / Верховна Рада України. – Офіц. вид. – Ел. текст. дані. – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/156-19>. – 27.03.2019
4. Україна. Закони. Про місцеве самоврядування в Україні [Електронний ресурс] : станом на 11 січня 2019 р. (редакція на 01.01.2017 р. Підстава 1774-19) / Верховна Рада України. – Офіц. вид. – Ел. текст. дані. – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97>

Українські та німецькі інформаційні web-сайти

5. Інститут громадянського суспільства (Україна) : web-сайт. – Режим доступу : <https://www.csi.org.ua>
6. Інформаційний портал “Децентралізація” (Україна) : web-сайт. – Режим доступу : <https://decentralization.gov.ua>
7. Ресурсний центр “Гурт” (Україна) : web-сайт. – Режим доступу : <https://gurt.org.ua>
8. Сайт курсу з громадянської освіти (Україна) : web-сайт. – Режим доступу : <https://citizen.in.ua/index.php>
9. Auswärtiges Amt = Міністерство закордонних справ (Німеччина) : web-сайт. – Режим доступу : <https://www.auswaertigesamt.de/blob/215522/6ee3aa4cd0e85b98be63278b5673b108/io-praktika-data.pdf>
10. Bundeszentrale für Politische Bildung = Федеральний центр політичної освіти (Німеччина) : web-сайт. – Режим доступу : <http://www.bpb.de>
11. Der Bundesausschuss Politische Bildung (bar) = Федеральне об'єднання загальнонаціональних асоціацій позашкільної політичної освіти молоді та дорослих (Німеччина) : web-сайт. – Режим доступу : <https://www.bar-politischebildung.de>
12. Deutsche Institut für Erwachsenenbildung = Німецький інститут освіти дорослих (Німеччина) : web-сайт. – Режим доступу : <https://www.die-bonn.de>
13. Landeszentrale für politische Bildung Nordrhein-Westfalen = Земельний центр політичної освіти Землі Північний Рейн-Вестфалія (Німеччина) : web-сайт. – Режим доступу : <https://www.politische-bildung.nrw.de>

Німецькі загальнонаціональні політичні фонди

14. Die Friedrich-Ebert-Stiftung (Німеччина) : web-сайт. – Режим доступу : <https://www.fes.de/stiftung/ueber-die-fes/>

-
15. Die Konrad-Adenauer-Stiftung (Німеччина) : web-сайт. – Режим доступу : <https://www.kas.de/>
 16. Die Hanns-Seidel-Stiftung (Німеччина) : web-сайт. – Режим доступу : <https://www.hss.de/>
 17. Die Friedrich-Naumann-Stiftung (Німеччина) : web-сайт. – Режим доступу : <https://www.freiheit.org/>
 18. Die Heinrich-Böll-Stiftung (Німеччина) : web-сайт. – Режим доступу : <https://www.boell.de/>

Корисні матеріали

19. Децентралізація та реформа місцевого самоврядування: результати четвертої хвилі соціологічного дослідження : аналітичний звіт [Електронний ресурс] / Рада Європи, 2019. – 146 с. – Ел. текст. дані. – Режим доступу : https://storage.decentralization.gov.ua/uploads/library/file/385/2019_03_ukr.pdf
20. Участь молоді в управлінні громадою: збірка інформаційно-методичних матеріалів [Електронний ресурс] / авт.-уклад. О. В. Кулініч, Д. С. Барінова, В. В. Нестеренко. – Х. : Харківський відокремлений підрозділ Центру розвитку місцевого самоврядування, 2018. – 48 с. – Ел. текст. дані. – Режим доступу : <https://storage.decentralization.gov.ua/uploads/library/file/306/metodychka-uchast-molodi-v-upravlinni-gromadoyu-cvet.pdf> [Збірка, що роз'яснює, як ефективніше брати участь у вирішенні актуальних питань місцевого розвитку]
21. Децентралізація дає можливості (Україна) : web-сайт. – Режим доступу : <https://decentralization.gov.ua/library> [Методичні рекомендації щодо формування й реалізації стратегічних і програмних документів соціально-економічного розвитку об'єднаної територіальної громади]
22. Місцеве самоврядування в умовах децентралізації повноважень : навч. посіб. [Електронний ресурс] / [А. П. Лелеченко, О. І. Васильєва, В. С. Куйбіда, А. Ф. Ткачук]. – К., 2017. – 110 с. – Ел. текст. дані. – Режим доступу : <https://www.csi.org.ua/books/navchalnyj-posibnyk-mistseve-samovryaduvannya-v-umovah-detsentralizatsiyi>
23. Управління розвитком об'єднаних територіальних громад на засадах громадської участі : навч. посіб. [Електронний ресурс] / [О. В. Берданова, В. М. Вакуленко, Н. М. Гринчук, В. С. Колтун, В. С. Куйбіда, А. Ф. Ткачук]. – К., 2017. – 129 с. – Ел. текст. дані. – Режим доступу : <https://www.csi.org.ua/books/navchalnyj-posibnyk-upravlinnya-rozvytkom-ob-yednanyh-terytorialnyh-gromad> [Демократія участі та комунікації в місцевому самоврядуванні]
24. Hufer, Klaus-Peter. Politische Erwachsenenbildung. Plädoyer für eine vernachlässigte Disziplin [Text] / K-P. Hufer. – Bonn, 2016.
25. Journal für Politische Bildung (Німеччина) : web-сайт. – Режим доступу : <http://www.journal-pb.de>
26. Glaubwürdigkeit in Politik, Medien und Gesellschaft. Themen und Materialien. Bundeszentrale für Politische Bildung. – Bonn, 2018.

Навчальне видання

**Громадянська освіта
зادля розвитку
місцевого самоврядування:
німецько-український контекст**

Методичний посібник

Автори-укладачі: Віталій Зелюк, Марина Єщенко,
Олександр Пересипкін, Ольга Ренш-Ветцель,
Тетяна Устименко

Літературне редагування: Олена Стоцька

Дизайн та верстка: Анна Дружиніна

Підписано до друку 03.06.2019 р.
Формат паперу 60x84/8. Папір крейдований. Друк офсетний.
Ум. друк. арк. 6.4. Наклад 500 пр. Зам. № 17065.

Видавець і виготовлювач ТОВ "АСМІ".
36011, м. Полтава, вул. Міщенка, 2 Тел./ факс: (0532) 56-55-29.

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
серія ДК №4420 від 16.10.2012 р.

